

יחיעם ויין

משה דיין בין סגידה לסקילה

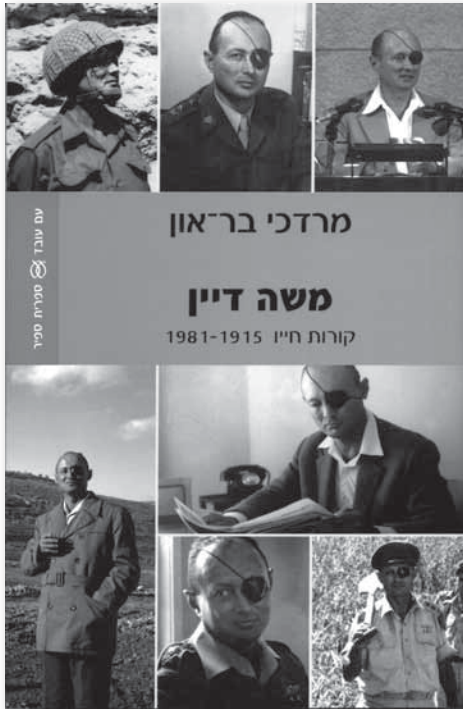
Mordechai Bar-On, Moshe Dayan: Israel's Controversial Hero, New Haven & London: Yale University Press, 2012, xii + 247 pp.

מרדכי בר-און, משה דיין: קורות חייו, 1981-1915, תל-אביב: עם עובד (ספרית ספיר), תשע"ד, 407 עמ'

הביוגרפיה הקצרה של משה דיין באנגלית פורסמה לפני כשלוש שנים בסדרה יוקרתית של ביוגרפיות של אישים יהודים מרכזיים בהיסטוריה, פרי עטם של חוקרים בולטים – למשל שאול פרידלנדר כתב במסגרת זו על פרנץ קפקא, אניטה שפירא כתבה על דוד בן-גוריון, ודק פנסלר כתב על תאודור הרצל. יש הבדל גדול בין הביוגרפיה של דיין לבין האחרות – הקשר בין מחברה, מרדכי (מורל'ה) בר-און, לבין נושאה, דיין, הוא כפול. בר-און כהיסטוריון הוא חוקר מובהק של קורות מדינת ישראל ובמיוחד של מלחמת סיני,¹ שדיין היה גיבורה העיקרי. אך דיין גם מילא תפקיד מרכזי בביוגרפיה הפרטית של בר-און – בהיותו איש צבא כיהן בר-און כראש לשכתו של הרמטכ"ל דיין, ואף ששירת בתפקיד זה תקופה קצרה יחסית (מינואר 1956 ועד יולי 1957) הוא רואה אותה כתקופה מעצבת בחייו.

דיין הוא נציג מובהק של ילידי הארץ, 'דור ראשון לגאולה'. כשסיים את תפקידו כרמטכ"ל כתב עליו נתן אלתרמן: 'העם אהב כן את ארץ-

1 עבודת הדוקטור של בר-און עוסקת במלחמה זאת, ולימים פורסמה בספר. ראו: מ' בר-און, שערי עזה: מדיניות הביטחון והחוץ של מדינת ישראל: 1955-1957, תל-אביב תשנ"ב.

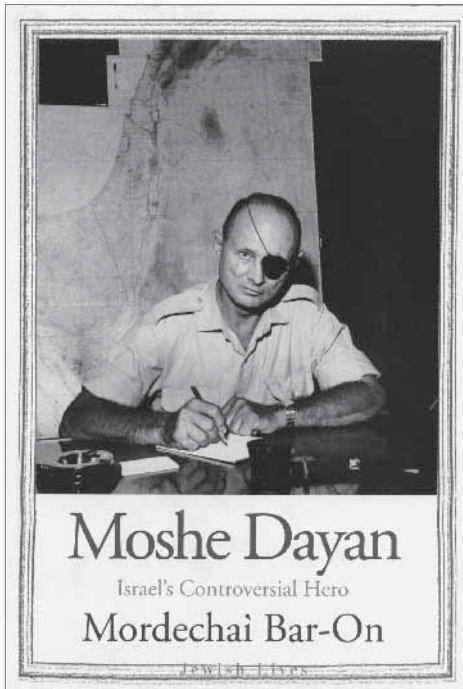

מרדכי בר-און

משה דיין

קורות חייו 1915-1981

עם עובד ספרית ספיר

Moshe Dayan

Israel's Controversial Hero

Mordechai Bar-On

Jewish Lives

התקופה השנייה הייתה שונה לחלוטין – בתפקידו הפוליטי הראשון כיהן דיין בשנים 1959–1964 כשר החקלאות. בראון מסביר מדוע הוא נבחר לתפקיד, שלא נתפס כתפקיד מיניסטריאלי בכיר: 'אחרי הכול, דיין היה איכר שהכיר היטב את בעיות החקלאות וראה אותן כמרתקות' (עמ' 116).

חוץ מתקופות אלה דיין עסק בעיקר בענייני ביטחון: הוא כיהן בשני התפקידים הבכירים במערכת הביטחון, רמטכ"ל ושר הביטחון, והיה מזוהה עם ביטחון ישראל בארץ ואף בעולם כולו שנים רבות. דיין לקח חלק מרכזי בכל המלחמות שהתחוללו בתקופת חייו.

מלחמת העצמאות – בתפקידו הצבאי הראשון היה דיין סגן מפקד גדוד שלחם באזור דגניה, מקום הולדתו. אחר כך מילא שני תפקידים משמעותיים מבחינת התקדמותו ודימויו. הראשון היה מפקד גדוד הקומנדו 89. גדוד זה השתתף ב'מבצע דני', שבמהלכו נכבשו הערים לוד ורמלה, ובראון טוען כי הסתערות הגדוד תרמה ללא ספק לכיבוש שתי הערים (עמ' 35–36). לדיין, כמו לשאר מפקדי ה'הגנה', לא היה ניסיון בפיקוד על יחידות צבא בקרב; הוא פעל על סמך 'מזגו' והאינסטינקטים שלו. צעדיו הטקטיים לא היו מתוחכמים, ואך בקושי הצליח להתחמק מאסון, אבל הוא העז לפרוץ לערים ולכבוש אותן. מבצע זה העניק לדיין שם של מצביא קרבי אמיץ ונועז, מופת להעזה, רוח-קרב וניצול תנועה ועצמת אש' (עמ' 35). בדיון בממשלה במינויו לרמטכ"ל הילל ושיבח אותו בן-גוריון: 'במלחמת השחרור הוא הצטיין כאחד הלוחמים הנועזים ביותר, הוא כבש את רמלה'.⁴

ישראל / אשר הנה פרושה עליך כמו שחר'.² ואכן היו לדיין כל הסממנים של דורו. הוא נולד בשנת 1915 בדגניה, הקיבוץ הראשון שהוקם לחוף הכינרת; גדל בנהלל, מושב העובדים הראשון שהוקם בעמק יזרעאל; והוריו היו דמויות בולטות בקרב עולי העלייה השנייה. אביו שמואל היה עסקן בכיר בתנועת המושבים – הוא היה 'לדמות מפתח במושב המתפתח ונסע לארצות הים לגייס צעירים למפעל ההתיישבותי הצינוני' (עמ' 6). אמו דבורה טיפלה לבדה במשק המשפחתי בנהלל, נשאה חרש בעול הכבד, בלי תלונות וטענות, ואף הצליחה לאסוף כוחות כדי לפרסם רשימות בכל כתיבה העת התנועתיים. אחרי מותה ממחלת הסרטן בקיץ 1956 נכתב עליה כי היא 'נושאת בכל קשיי החיים והעבודה וסבלות היישוב – בשקט, במתינות, במידת-תרבות נעלה. עובדת השדה, הגינה והרפת – לא משה ידה גם מן הספר, ובעט אצילה נתנה ביטוי להוויית החלוציות הישנה והחדשה'.³ דיין היה קשור מאוד לאמו, ולדברי בראון 'עם מותה דיין איבד את האדם הקרוב אליו ביותר' (עמ' 80).

חייו של דיין, שנחשב לדמות 'צבר מיתולוגי', נעו בין שני תחומים שמסמלים את ילידי הארץ – התיישבות ('מגל') וביטחון ('חרב'). שתי תקופות בחייו היו קשורות להתיישבות. הראשונה הייתה בשנות הארבעים: הוא רכש אז משק חקלאי ועיבד אותו כחמש שנים. רות, אשתו הראשונה, דיברה וכתבה על תקופה זאת בערגה רבה; לדבריה היו אלה 'שנות הזהב' של יחסיהם, והיא זוכרת אותן כ'שנים נפלאות כשהמשפחה הייתה מאוחדת', כשהם עבדו יחד למען אותן מטרות (עמ' 27).

2 נ' אלתרמן, 'כמה מילים למשה דיין', הטור השביעי, דבר, 31 בינואר 1958, עמ' 2 (פורסם שוב: נ' אלתרמן, הטור השביעי, ב: תשי"ד-תשכ"ב, תל-אביב תשל"ב, עמ' 227–229). דיין פרש מהתפקיד יומיים לפני פרוסום הטור, ב-29 בינואר 1958.

3 ח"ש, 'דבורה דיין', דבר, 29 ביולי 1956, עמ' 2; המחבר, חיים שורר (1895–1968), היה עורך 'דבר' וחבר המושב נהלל.

4 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 29 בנובמבר 1953, אה"מ.

הגבולות, ובנסיבות אלה הייתה לדיין אפשרות 'להפגין את יכולת מנהיגותו' (עמ' 42). אולם נקודה חשובה שקשורה למינוי החדש אינה נזכרת בספר: דיין קיבל את התפקיד בעקבות הדחת האלוף יגאל אלון, מפקד נערץ שהיה מזוהה עם שחרור הנגב. מבחינת שר הביטחון בן-גוריון הייתה לחילופי המפקדים בעיקר מטרה פוליטית – למנות חבר מפא"י (דיין) במקום חבר מפ"ם (אלון). בראון מציין כי דיין נשלח לקונגרס הציוני העשרים ושניים, שהתקיים בבול בדצמבר 1946, כציר מטעם מפא"י, יחד עם שמעון פרסקי (פרס) (עמ' 29), אבל לא התייחס לפרטים משמעותיים יותר הקשורים למעמדו הפוליטי: דיין צורף לרשימת מפא"י לבחירות לאספה המכוננת (ינואר 1949), יחד עם שלושה קצינים בכירים שהיו חברי המפלגה,⁷ נבחר לציר והתפטר מיד;⁸ והוא היה חבר מרכז מפא"י בהיותו קצין בכיר בשירות קבע, והתפטר מחברותו במרכז רק ערב מינויו לרמטכ"ל.⁹

מבצע סיני – בימי המלחמה כיהן דיין כרמטכ"ל צה"ל¹⁰ ונחשב ל'אלוף הניצחון'. במכתב ששלח אליו בן-גוריון לרגל פרישתו מתפקידו כרמטכ"ל נכתב כי גולת הכותרת של תפקידו 'הייתה מערכת סיני, עטורת גבורה ותהילה, אשר העלתה קרן צה"ל וישראל בעולם'.¹¹

בראון מדגיש נקודה מרכזית שקשורה למבצע – הוא הפך את דיין לדמות מוכרת בעולם ולסמלו. 'מבצע סיני הפיץ את תהילתו בכל רחבי העולם

בראשית אוגוסט 1948 מונה דיין לתפקידו המשמעותי השני: מפקד חטיבת ירושלים. ברך און טוען כי תהילתו ככובש לוד ורמלה הביאה אותו ליהלום שבכתר – הפיקוד על חטיבה זאת (עמ' 36). בתפקיד זה הפך דיין ממפקד שדה למפקד צבאי שמעורב בצעדים דיפלומטיים, ואף היה לדמות ידועה לא רק בארץ אלא בעולם. חלק ניכר מזמנו הוקדש למגעים דיפלומטיים עם הירדנים, בעיקר עם הקולונל עבדאללה אלתל, מפקד הלגיון הירדני בירושלים. בשלהי נובמבר 1948 חתמו השניים על הסכם 'הפסקת אש כנה ומוחלטת' (Absolute and Sincere Ceasefire) – מושג שיצר דיין – שהסדיר את היחסים בין הצבאות, ושהפסיק את הלחימה בעיר. הצלחתו של דיין הובילה לשילובו במגעים דיפלומטיים ברמה לאומית: הוא צורף למשלחת ישראל לדיונים עם המשלחת הירדנית בהסכם שביתת נשק. ההסכם נחתם ברודוס בראשית אפריל 1949, ודיין היה למומחה לענייני שביתת הנשק מקרב הקצונה הבכירה בצה"ל (עמ' 40).

בשלהי 1949, אחרי תום המלחמה, הוא מונה למפקד חזית הדרום,⁵ מינוי שהיה כרוך בחברות במטכ"ל, ושהעניק לו דרגת אלוף.⁶ בתוך כשנה וחצי הוא התקדם מתפקיד סגן-ד לאלוף פיקוד – קידום מטאורי. בראון כותב כי דיין היה מופקד על חלק ניכר משטח המדינה, 'שמלחמת העצמאות הותירה את שאלת גבולות מרחביו בלתי פטורה' – שאלה זאת עלולה הייתה להתפרץ ולחמם את

(דיין נכנס לתפקיד ארבעה ימים אחר כך, ב-6 בדצמבר 1953). ראו: Y. Weitz, 'The Founding Father and the General: David Ben-Gurion and Moshe Dayan', *MES*, 47, 6 (November 2011), pp. 845-861
 10 דיין, שהיה הרמטכ"ל הרביעי, כיהן בתפקיד מעט יותר מארבע שנים – מדצמבר 1953 עד ינואר 1958.
 11 מתוך: מ' דיין, אבני דרך: אוטוביוגרפיה, ירושלים תשל"ז, עמ' 375.

5 זמן קצר אחרי מינויו שונה שם התפקיד לאלוף פיקוד הדרום.
 6 באותם ימים לא היו קיימות הדרגות תת-אלוף ואלוף משנה. הוא קודם אפוא מדרגת סגן אלוף לאלוף.
 7 השלושה היו אסף שמחוני, משה נצר ויואל פלגי.
 8 מקומו ברשימה, המקום העשירי, היה מכובד וראלי; מפא"י קיבלה בבחירות ארבעים ושישה צירים.
 9 מ' דיין פרש ממרכז מפא"י – עם מינויו כרמטכ"ל החדש של צה"ל, מעריב, 2 בדצמבר 1953, עמ' 1

אסרו עליו זאת בטענה שהאזור לא בטוח, ולכן הגיע רק בשעות הערב. למחרת פרסמו כל עיתוני העולם בעמוד הראשון את תמונת דיין נכנס לעיר העתיקה דרך שער האריות עם הרמטכ"ל והאלוף עוזי נרקיס, אלוף פיקוד המרכז, ואילו דברי אשכול בכותל פורסמו בעמודים הפנימיים (עמ' 135-136). בר־און מצטט את הדברים שכתב על האירוע תת־אלוף ישראל ליאור, מזכירו הצבאי של אשכול: 'דיין גנב את התהילה והיה זה בלתי־אפשרי למחוק זאת מן הדפים של ספרי ההיסטוריה אשר נרשמו באותו יום בירושלים. לא הייתה ברירה. לאשכול היה כאן תפקיד של שחקן משנה בלבד'.¹⁴

מלחמת יום הכיפורים – מלחמה זאת הייתה נקודת ציון מכרעת בתולדות המדינה וגם במעמד הציבורי והפוליטי של דיין. הוא הפך בן לילה ממושא הערצה למושא לזעם אדיר ולביקורת חריפה. בר־און כותב על כך דברים נוקבים: 'בעקבות מלחמת יום הכיפורים התמקד הציבור הישראלי בשאלה כיצד פרצה המלחמה בהפתעה, ומדוע פעולות הצבא היו כה עלובות בימיה הראשונים'. עלו מספר תשובות על השאלות הקשות האלה וכולן התמקדו בדיין. 'בעיני הציבור הגיבור המהולל של המלחמות הקודמות, האייקון הצבאי האולטימטיווי שזכה לשבחי העולם בשמונה השנים האחרונות,¹⁵ נפל. הוא נתפס כאל שאכזב (ההדגשה שלי)'. (עמ' 184).

ביוני 1974 נאלץ דיין לצאת למדבר הפוליטי, שבו היה לפני המינוי לשר הביטחון. אך בעוד שבהיותו במדבר לפני המינוי נחשב להבטחה, לגואל בכוח, הרי עתה נתפס כמצורע, והורים

ותצלמו האופייני עם רטיית העין השחורה עם הרצועה [...] הופיע בשערים של גדולי השבועונים. הם רדפו אחריו למען ריאיון, ומדינאים ודמויות ידועות נהנו לכלות בחברתו. בישראל האפילה דמותו אפילו על בן־גוריון' (עמ' 103). בשלהי 1957, בימים האחרונים של שירותו הצבאי, ביקר באנגליה ופגש את מונטי, פילדמרשל ברנרד מונטגומרי, גיבור קרב אלעלמין. השניים ישבו יחד כגנרלים מהוללים ודנו בדרכים לפתור את בעיות העולם. אחרי השיחה אמר מונטי, שהיה מבוגר מדיין שנות דור,¹² כי דיין הוא ברנש קשוח (tough), 'אבל אני מחבב אותו'. לטענת בר־און יחסיו של דיין עם מצביא שמזוהה עם ניצחון במלחמת העולם השנייה הם עדות בולטת למעמדו בעקבות מבצע סיני.

מלחמת ששת הימים – דיין מונה לשר הביטחון ערב המלחמה, אחרי מאבק פוליטי מר שהביא להדחת אשכול ממשרד הביטחון. המינוי גאל אותו מהמדבר הפוליטי – הוא היה אז חבר כנסת מטעם רפ"י, מפלגה אופוזיציונית קטנה¹³ – והציב אותו כדמות מכרעת בצמרת הפוליטית הישראלית. אחרי המלחמה הוא היה מושא להערצה, לסוג של עבודת אלילים, שלא היה לפניו ואחריו, אפילו לא בימי התפארת של בן־גוריון.

בר־און טוען כי דיין גזל את הקרדיט והתהילה משני האישים שבנו את צה"ל כצבא מנצח: אשכול והרמטכ"ל יצחק רבין. הוא אף מביא דוגמה לשיטת דיין: הוא היה הראשון שבא לכותל המערבי, שעות ספורות אחרי כיבושו, והטמין בין אבניו פתק, שבו רשם משפט קצר: 'לו יהיה שלום'. גם אשכול שאף להגיע לכותל מיד, אולם

12 מונטגומרי היה בן שבעים, ואילו דיין היה בן ארבעים ושתים.

13 בן־גוריון הקים את המפלגה בשנת 1965, אחרי שפרש ממפא"י בזעם. דיין התנגד להקמתה והצטרף אליה בעל כורחו. בבחירות לכנסת השישית, שהתקיימו

באותה שנה, קיבלה רפ"י עשרה מנדטים בלבד.

14 א' הבר, היום תפרוץ מלחמה: זיכרונותיו של תת־אלוף ישראל ליאור, המזכיר הצבאי של ראשי הממשלה לוי אשכול וגולדה מאיר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 234.

15 צריך להיות שש שנים, ולא שמונה (1967-1973).

שכולים רדפו אחריו לכל מקום. מי שהחזירו לקדמת הבמה היה מנחם בגין, שמינה אותו לשר החוץ בממשלתו החדשה. הוא העניק לו אפשרות למלא תפקיד מרכזי בתהליך השלום עם מצרים ולשקם את המוניטין ההיסטורי שלו: הדמות המרכזית במחדל של מלחמת יום הכיפורים הובילה את הסכם השלום עם אויבתנו הגדולה.

*

כשנתיים לאחר הגרסה האנגלית יצאה לאור הגרסה העברית של הספר. באופן בסיסי מדובר באותו ספר, אך הגרסה העברית נרחבת ומפורטת בהרבה, ויש בה עניינים חשובים שקשורים לחיי דיין, ושלא צוינו או שבקושי צוינו בגרסה האנגלית. כך למשל באשר לתקופת כהונתו כשר החקלאות. בגרסה האנגלית הוקדשו לתקופה זאת עמוד וחצי בלבד (עמ' 117-118), ונכתב בהם בקיצור נמרץ על שני נושאים. הראשון הוא יזמת דיין לגדל עגבניות מסוג מונימיקר, שהייתה כישלון חרוץ, ושהעניקה לו את הכינוי הלגלגני 'גנרל מונימיקר'. והשני הוא הצלחת דיין בהשלמת המוביל הארצי, שהוביל את מי הירדן לנגב. בגרסה העברית העיסוק בתקופה זאת מפורט יותר (עמ' 195-201), ונזכר למשל הוויכוח בין דיין לבין השרים הכלכלים הבכירים, אשכול ופנחס ספיר, על הפיתוח העירוני המואץ בשפלת החוף; דיין התנגד להקמת שכונות חדשות מצפון לירקון מתוך עמדה עקרונית שיש לפזר את אוכלוסיית הארץ. מבחינת דיין כהונתו כשר החקלאות הייתה משמעותית כי זה היה התפקיד

הכלכלי-החברתי היחיד שמילא, ובמסגרת זאת עסק בנושאים שלא עסק בהם עוד.

בדומה לכך מופיעה רק בגרסה העברית פרשת הדסה מור. בראשית שנות השישים כתבה מור ספר מפתח, 'דרכים לזהות' (ולא 'חולות לזהות', כפי שכתב בטעות בעמ' 206), על רומן סוער שהיה בינה לבין דיין. הספר, שכלל 'פרטים מביכים על יחסי המין שלהם' (עמ' 188), חולל סערה ציבורית לא קטנה, ובראון מדגיש כי 'עניין זה ישוב וירדוף אותו עוד שנים' (שם). רב ירמיה, בעלה של מור, שהיה קצין בכיר בצה"ל וידיד ילדות של דיין מימי הנחל, נפגע מהרומן עד עמקי נשמתו. הוא תיאר את דיין כ'נואף שפל וארור', וכתב מכתב חריף וכאוב לבן-גוריון, אך זה דחה את בקשתו לחדול מתמיכתו הציבורית בדיין. פרשה זו – הספר והתגובה הנסערת של הבעל הנבגד – חשפה לפני הציבור הרחב פן בעייתי באישיותו של דיין והעמיקה את דימויו כאדם חסר גבולות וחרף מנורמות מקובלות.

יש לציין שבשני הספרים, האנגלי והעברי, יש טעויות; כולן זעירות אבל הן לא מעטות.¹⁶ בספר זיכרונותיו, שיצא לאור בשנת 2011, הקדיש בראון כמה פרקים לתקופתו כראש לשכת הרמטכ"ל ולדיין עצמו,¹⁷ וכתב בו דברי סנגוריה נלהבים על דיין:

יש סבורים שדיין היה אדם נטול ערכים. הוא אכן זלזל בחלק מהערכים המקובלים, אולם הוא לא היה נטול ערכים. לא הכרתי אדם מסוד כמוהו למדינה, ולדרך שבה האמין כי הוא חייב לבצע את משימותיו. אהבת התנ"ך ונופי התנ"ך הפכו אצלו למסכת רגשית

16 אביא שתי דוגמאות מהגרסה העברית: מאיר עמית לא 'ירש את דיין כראש אג"ם' (עמ' 89); מי שירש אותו היה יוסף אבידר, שהיה ותיק האלופים. עמית ירש אותו בפברואר 1955, כשמונה לשגריר במוסקוואה. בימי משפט קסטנר שמואל תמיד לא היה חבר תנועת 'חרות' – הוא פרש ממנה בטריקת דלת כבר קודם,

בשנת 1953 (עמ' 101). בגרסה האנגלית נכתב כי בן-גוריון חזר לתפקידו כשר הביטחון בינואר 1955 (עמ' 58). התאריך הנכון מצוין בגרסה העברית: 21 בפברואר 1955 (עמ' 99).

17 מ' בראון, בן המאה שעברה: אוטוביוגרפיה, ירושלים 2011, עמ' 153-252.

(בגרסה העברית עמ' 271-272; בגרסה האנגלית עמ' 163-164). סיפור זה מלמד על הסלחנות של הציבור והממסד לשוד העתיקות של דיין, שעד מלחמת יום הכיפורים מותר היה לו לעשות ככל העולה על רוחו, שהרי בעיני הציבור הוא היה כמעט בן אלים. כותרת הגרסה האנגלית, 'משה דיין: גיבור ישראלי שנוי במחלוקת', משקפת את ראייתו של בר־און.

ההיסטוריה הישראלית ההרואית הביאה לעולם גיבורים לא מעטים, אבל קשה למצוא גיבור כה מקוטב כדיין, ובר־און הצליח בשתי הגרסאות לצייר את דמותו המרתקת באופן מעניין ומאוזן.

עמוקה. יחסו החם לערבים שיקף לא מעט חמלה אנושית. אולם מעל הכול, הבחנתי אצלו בתיעוב לכול נימה של זיוף וצביעות.¹⁸

למרות הסימפטיה שרחש לדיין אין בביוגרפיה של בר־און הערצה עיוורת. מטרתו העיקרית היא להבין את דמותו המורכבת והחידתית של דיין ולעמוד על הקווים המבריקים והמרתקים אך גם על הקווים האפלים באופיו. הוא עוסק למשל בחפירות של דיין באתרים ארכאולוגיים, בגנבת העתיקות, בשימוש במשאבי הצבא כדי להעביר ממצאים ארכאולוגיים לגן ביתו בצהלה, שהפך לגן ארכאולוגי, ובמכירתם בכסף מלא